

ILMASTONMUUTOS- AHDISTUSTA JA LUOPUMISEN TUSKAA Ekokriittisiä näkökulmia 2010-luvun mediakulttuuriin

Petri Luukkaisen vuonna 2013 valmistuneessa dokumenttielokuvassa *Tavarataivas* seurataan elokuvantekijän vuoden mittaista ostolakkoa ja tavaroista luopumista. 26-vuotiasta elokuvaohjaajaa ahdistivat kaksion pursuileva tavaramäärä ja henkilökohtainen taipumus haalia yhä uusia tavaroita identiteettityön ja mielihyvän nimissä. Itselleen laatimiensa sääntöjen mukaisesti Luukkainen tyhjensi koko asuntonsa irtaimiston varastokoppiin ja nouti tarvitsemansa tavarat yksi kerrallaan tärkeysjärjestyksessä takaisin. Elokuvan retoriikassa koko nykyihmisen materiaallinen ympäristö päällysvaatteita, kodinelektroniikkaa ja maksuvälineitä myöten hahmottuu valikoimaksi erilaisia ”tavaroita”.

DocPoint-festivaaleilla vuosi sitten ensi-iltansa saanut elokuva herätti maanlaajuista mediahuomiota. Elokuvan antaman esimerkin valossa pohdittiin, tekevätkö meitä ympäröivä tavaramäärä ja jatkuva uuden ostaminen onnelliseksi. Vaikka elokuvan lähtökohtana oli onnellisuuden etsiminen, esiin nousivat myös ympäristönäkökohdat. Elokuvaa ympäröivissä teksteissä kerrottiin Luukkaisen ryhtyneen kokeensa myötä kasvissyöjäksi ja päättäneen pidättäytyä pysyvästi lentomatkailusta.

Luukkaisen elokuva asettuu osaksi 2000-luvun ensimmäisinä vuosina alkanutta poliittisen ja yhteiskunnallisen dokumenttielokuvan uudelleentulemistä ja sen myötä virinnyttä kiinnostusta retorisen dokumenttielokuvan muotoon, jossa kielen ja puheen lisäksi retoriikan keinovalikoimaan kuuluvat kuvalliset ja äänelliset keinot katsojan vakuuttamiseksi (Aaltonen 2013). Aiheensa puolesta Luukkaisen vuoden mittainen ihmiskoe seuraa John Websterin dokumenttielokuvaa *Katastrofin aineksia* (2008), jossa ilmastonmuutoksesta ahdistunut ohjaaja taivutteli perheensä pitäytymään öljyn ja öljyvalmisteisten tuotteiden käytöstä vuoden ajaksi.

¹ ”Ilmastonmuutoksen suuret syylliset”. *Helsingin Sanomat* 7.4.2013.

² Dokumentissa esiintyvät Luukkaisen lisäksi toimittaja Anna-Sofia Berner, Kuluttajatutkimuskeskuksen tutkimusprofessori Eva Heiskanen, filosofi Simo Kyllönen ja tutkija Roope Mokka.

Dokumenttielokuvassa *Tavarataivas* Petri Luukkainen pakkaa kaikki tavaran varastoon ja hahmottelee elämänsä tärkeysjärjestyksen uudestaan puhtaalta pöydältä. Aluksi tosin pöytäkin on varastossa. Kuva: Unikino Oy.

Elokuvia yhdistää paitsi henkilökohtainen, humoristisiakin äänenpainoja sisältävä koeasetelma myös ajatus nykyisestä elämäntavasta luopumisen välttämättömyydestä. Elokuvat ovat eräänlaisia sormiharjoituksia, joissa testataan, mitä kulutuskeskeisestä elämäntyylistä luopuminen ja vaihtoehtoinen elämäntapa voisivat käytännön tasolla tarkoittaa.

Elokvien taustalla vaikuttavaa ilmastonmuutosahdistusta voisi luonnehtia sukupolvikokemukseksi. Sekä Webster että Luukkainen edustavat ikäpolvea, jonka aikuisuutta on varjostanut voimistuva tietoisuus ilmastonmuutoksesta ja oman hiilijalanjäljen painaamista. Sosiologi J.P. Roosin (1987, 52–53) määritelmän mukaan sukupolvea yhdistää ikäluokan lisäksi jokin yhteinen kokemus, joka leimaa ikäryhmän kokemusmaailmaa ja saa aikaan tunteen tiettyyn sukupolven kuulumisesta. Luukkaisen ja Websterin edustamiin, 1960–1980-luvulla syntyneisiin sukupolviin kohdistuu oletus vääjäämättä edessä olevasta tarpeesta luopua elintasosta ja arvomaailmasta, jotka ovat pitkälti edellisten, sotien jälkeen syntyneiden sukupolvien aikaansaannosta.

Ilmastonmuutosahdistus ei juuri näy poliittisessa keskustelussa ja päätöksenteossa. Huolet työpaikkojen luomisesta, kuluttajien ostovoiman lisäämisestä ja viennin vetämisestä ovat jälleen kerran vaientaneet vaatimukset kulutuskeskeisen elämäntavan hillitsemisestä. Ilmastonmuutoksen torjuminen näyttää ylellisyydeltä, johon kansakunnalla ei niukan talouskasvun aikoina ole varaa.

Julkisuudessa on esitetty myös näkemyksiä, joiden mukaan yksilöiden kulutus- ja elämäntapavalinnoilla ei ole edes merkitystä. Petri Luukkaisen YouTubessa julkaisema ”pikadokumentti” *Isojen poikien ilmastopeli* (2013) tarttui tuoreeltaan *Helsingin Sanomissa* ilmestyneeseen artikkeliin, jossa korostettiin Yhdysvaltojen ja Kiinan avainasemaa ongelman ratkaisemisessa.¹ Omaa turhautumistaan elokuvansa lähtökohdana käyttänyt Luukkainen marssitti kameransa eteen joukon asiantuntijoita, joille kullekin esitti kysymyksen yksilön kulutusvalintojen merkityksestä ilmastonmuutoksen torjumisessa.² Elokuvassa tuotiin

esiin, että yksittäisiä valintoja tärkeämpää on valintojen näkyväksi tekeminen ja jatkuva dialogi ympäristön kanssa. Tällaisena dialogisina tekoina myös Luukkaisen dokumenttiprojekteilla voi ajatella olevan merkitystä.

Käsitteet ekoelokuva (*ecocinema*) tai ekomedial sopivat kuvaamaan Luukkaisen projekteja sekä Websterin dokumenttia. Elokuva- ja mediatutkimuksen käyttämä käsite ekoelokuva on lähtökohtaisesti kuvannut elokuvia, joissa suhde luontoon ja ympäristöön nousee etualalle, eli joissa juuri käydään näkyvää dialogia ympäristökysymyksistä ja ympäristön kanssa. Elokuva- ja mediatutkimuksen lisääntyvä kiinnostus aiheeseen on näkynyt vähitellen kasvaneena julkaisujen määränä uuden vuosituhannen alussa. Tarkastelun kohteena ovat olleet niin luontodokumentit, kokeellinen elokuva kuin amerikkalainen valtavirtaelokuvakin. (Ks. esim. Rust & Monani 2013.) Huomio on käännetty myös yleisöön, siihen millaista on ekomedian ja yleisön vuoropuhelu ja miten media toimii osana ympäristöpolitiikkaa (Kääpä 2013, 108).

Vaikka kansainvälinen ekomedian tutkimus onkin ollut heterogeenistä, sen pitäytyminen ympäristökysymyksiä etualaistavissa lajityypeissä on herättänyt kritiikkiä. Esimerkiksi Adrian Ivakhivin (2008, 7) mukaan luontorepresentaatioiden ja ympäristöteemojen analyysi elokuvissa on saattanut johtaa kapea-alaiseen representaatiokritiikkiin, jossa elokuvia luokitellaan hyväksi tai huonoiksi sen mukaan, miten edistyksellisesti ne aihetta kuvaavat. Ivakhiv painottaa representaatioiden jännitteisyyttä ja yleisötutkimuksen tärkeyttä, mikäli halutaan todella selvittää ekoelokuvien vaikuttavuutta (Ivakhiv 2008, 7, 13, 18). Kaiken kaikkiaan hän haluaa laajentaa ekoelokuvan ja -median tutkimuksen kokonaisvaltaiseksi ekokriittiseksi näkökulmaksi, jossa tarkastellaan median moninaista olemistapaa ja vaikutusta luontoon, ympäristöön sekä ihmisten luonto- ja ympäristösuhteisiin. Tällöin korostuu mediatekstien ja audiovisuaalisten representaatioiden lisäksi median materiaalisuus. (Ivakhiv 2008, 20, 22; ks. myös Rust & Monani 2013.)

Esimerkiksi elokuvalla on erilaisia materiaalisia ilmentymiä kuten filmi, videonauha tai Blu-ray-levy, joita tuotetaan, kulutetaan, kierretetään, hävitetään ja kuljetetaan kaatopaikoille. Niin tuotannolla, levityksellä kuin kulutuksellakin on omat ympäristövaikutuksensa, joiden tutkiminen on vasta alussa. Ivakhivin hahmottelema holistinen näkökulma saattaa vaikuttaa laajuudessaan mahdolltomalta, mutta se on arvokas muistutus ekokriittisen näkökulman merkityksestä. Kyseessä ei ole vain analyttinen työkalu, jolla tarkastellaan *Avara luonto* -ohjelmien kaltaisia representaatioita, vaan kriittinen näkökulma, jota voi soveltaa kaikkiin mediateksteihin ja mediatutkimukseen yleensä samalla tavoin kuin esimerkiksi gender-tutkimuksen näkökulmia.

Tässä *Lähikuvaan* numerossa avataan keskustelua ekokriittisestä lähestymistavasta audiovisuaalisen mediakulttuurin tutkimuksessa ottamalla tarkastelun kohteeksi äänitaide, elokuva, tietokoneiden taustakuvat, japanilainen animaatio ja pelit.

Kokonaisuuden avaa Susanna Välimäen ja Juha Torvisen artikkeli ekokriittisestä nykytaiteesta. Kirjoittajat lähestyvät aihetta äänen ja kuuntelun näkökulmasta: kuunteleminen toimii yhtenä kanavana

ympäristöä käsittelevän taiteen vastaanotossa. Ekologista lukutaitoa on alettu korostaa kirjallisuuden ja elokuvan lisäksi myös musiikin tutkimuksessa. Kirjoittajat lähestyvät artikkelissaan *ekokriittiseksi kuunteleuksi* nimeämästään näkökulmasta Mark Corethin *Jääkarhu*-projektia, Nigel Helyerin *Vox Aura* -installaatiota ja Terike Haapojan *Toisten puoluetta*. Ekokriittinen (ääni)taide voi opettaa meitä kuuntelemaan luontoa, ympäristöä ja itseämme sekä antaa välineitä käsitellä itsepetosta, syyllisyyttä ja ajattelun riippuvuutta ideologisista, yhteiskunnallisista ja historiallisista rakenteista, Välimäki ja Torvinen kirjoittavat.

Suomalainen elokuva on aktiivisesti osallistunut kansallisen luontokuvan sekä maiseman rakentamiseen ja suomalaisten luontosuhteen mystifiointiin (esim. Seppälä 2007; Hyvärinen 2013, 21–22, 75). Jatkovasti kierrätetyt kuvastot ja luontoon paluu -tarinat kaipaavatkin kipeästi ekokritiikin ohjaamaa uudelleenluentaa. Marketta Hyvärinen palaa artikkelissaan ympäristötietoisuuden alkuaikoihin 1970-luvulle tarkastellessaan elokuvan *Lampaansyöjät* (Seppo Huunonen 1972) luontokuvastoa ja sen esittämää luontosuhdetta. Yleisömenestykseksi noussut elokuva kuvasi humoristisesti kahden miehen matkaa kesäisessä Suomen luonnossa.

Vaikka elokuvan ilmestymisaikana modernisaation ja kaupungistumisen jäljet alkoivat yhä selvemmin näkyä ympäristön tilassa, elokuvassa tämä ei näy. Hyvärisen mukaan elokuvassa luonto esitetään perinteiseen tapaan vapauden tyysijana, jonne miehet pakenevat kaupungista toteuttamaan ”metsästysviettiään”, eli ampumaan lampaita laitumelta. Elokuvan rakentama luontosuhde toistaa modernia käsitystä luonnosta ihmisen käytettävissä olevana resurssina, tällä kertaa turistisena luontokokemuksena.

2010-luvun mystistä luontosuhdetta rakentavat tietokoneiden maisema-aiheiset taustakuvat. Maunu Häyrysen artikkelissa pohditaan, miten ja millaisia taustakuvia käytetään, minkälaisia valintaperusteita niille esitetään ja mitä henkilökohtaisia merkityksiä käyttäjät niille antavat. Esiin tuodaan, että myös käyttäjien itse ottamia taustakuvia hallitsevat kalentereista ja valmistautakuvista tutut maisematypologiat: kauniit ja jylhät matkailumaisemat sekä pittoreskit arkiympäristöt. Maiseman suosio taustakuvana perustuu käyttäjän uppoutumisen mahdollistavaan läsnäoloon.

Häyrysen näkökulmana ovat kuviin liittyvä identiteettityö sekä käyttäjien henkilökohtaiset merkitykset. Ekokriittinen näkökulma nostaa esiin myös kysymyksen imaginääristen, käyttäjien uppoutumista edistävien digitaalisten maisemien ideologisuudesta.

Olli Sotamaa vastaa katsauksessaan ekokritiikin asettamaan haasteeseen pohtiessaan pelikulttuurin ja -teollisuuden materiaalisia ulottuvuuksia. Digitaaliset pelit saavat alkunsa kaivoksissa, joista tietokoneisiin, pelikonsoleihin, näyttöihin, palvelimiin ja kaapeleihin tarvittavat raaka-aineet ovat lähtöisin. Samaan aikaan peliteollisuuden valtavirtaretoriikka korostaa aktiivisesti pelaamisen virtuaalisuutta ja aineettomuutta. Puhe virtuaalisista hyödykkeistä, digitaalisesta jakelusta, pilvipalvelimista tai luonnollisista käyttöliittymistä yhdistyy harvoin sellaisiin ajankohtaisiin kysymyksiin kuten kuin alati kasvava raaka-aine- ja energiatarve tai elektroniikkajätteen määrä.

Sotamaa etsii kirjoituksessaan lähtökohtia materiaalisuuden ja

ympäristövaikutukset huomioon ottavalle pelitutkimukselle. Yksi relevantti suunta olisi pelien käyttäjäkokemusten kytkeminen myös materiaalisuuden kysymyksiin.

Teemanumeron päättää Eija Niskasen näkökulmakirjoitus japanilaisesta, erityisesti Hayao Miyazakin maailmanlaajuisesti tunnetuksi tekemästä Ghibli-animaatioelokuvastudiosta. Ghiblin animaatioelokuvien kohdalla mainitaan usein niiden ekologinen viesti. Kuten Niskanen kirjoituksessaan toteaa, Ghibli-elokuvien ekologinen aatteellisuus on kuitenkin luonnonsuojelun edistämistä kokonaisvaltaisempi näkökulma. Sen pohjalla on japanilainen shintolaisuus ja etenkin sen viimeaikainen ekologinen suuntaus, jonka on nähty tarjoavan vastauksia nykypäivän ympäristökysymyksiin.

Tampereella, aprillipäivänä 1.4.2014
Laura Saarenmaa ja Anneli Lehtisalo

Lähteet

- Hyvärinen, Marketta (2013) *Luonnon helmassa. Luontorepresentaatiot ja ihmisen luontosuhde neljässä kotimaisessa fiktioelokuvassa*. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ivakhiv, Adrian (2008) Green Film Criticism and Its Futures. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 15:2, 1–28.
- Kääpä, Pietari (2013) Understanding the audiences of ecocinema. *Interactions: Studies in Communication & Culture* 4:2, 107–111.
- Roos, J.P. (1987) *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Helsinki: SKS.
- Rust, Stephen & Monani, Salma (2013) Introduction: cuts to dissolves defining and situating ecocinema studies. Teoksessa Stephen Rust, Salma Monani & Sean Cubitt (toim.) *Ecocinema. Theory and Practice*. New York, London: Routledge.
- Seppälä, Jaakko (2007) Suomalaisen mentaliteetin kasvualusta. Kotimaisen mykkäelokuvan luontorepresentaatiot. *Wider Screen* nro 1, linkki tarkistettu 25.3.2014.